

Futuristen

Dromen van
een nieuwe
wereld

Het futurisme werd lange tijd gezien als een korte, heftige periode in de kunst. Voor een bredere blik zaten musea en kunsthistorici te veel in hun maag met latere fascistische sympathieën. Rijksmuseum Twenthe toont ook de schaduwzijde.

TEKST: **BERNADETTE VAN DER GOES**

Giacomo Balla, *Geweerschot op zondag*, 1918, olieverf op doek, Rome, Banca D'Italia.

In de winter van 1912 staan vijf keurig geklede mannen op een stoeprand in Parijs. Netjes op een rij kijken zij indringend in de camera. Het zijn de Italiaanse kunstenaars Luigi Russolo, Carlo Carrà, Umberto Boccioni en Gino Severini, met in hun midden de dichter Filippo Tommaso Marinetti. Niemand zou zo op het eerste gezicht denken dat deze heren de wereld radicaal willen veranderen. Samen met collega-kunstenaar Giacomo Balla, die op de foto ontbreekt, vormen zij de eerste generatie Italiaanse futuristen. De meest extreme avant-garde kunststroming uit het begin van de twintigste eeuw. Marinetti is hun oprichter, voorman en ideoloog. Waarschijnlijk werd de foto genomen ter gelegenheid van de eerste internationale expositie van de futuristen in februari 1912, die behalve Parijs daarna ook Londen, Berlijn, Brussel, Amsterdam, München, Zürich en nog acht andere steden aandeed.

Enkele jaren later schilderde de Tsjechische Rougena Zatkova een portret van Marinetti. Toen al een charismatisch leider. Na kunstopleidingen in Praag en München had zij zich in Rome gevestigd. Het doek toont duidelijk kenmerken van futuristische kunst. Zatkova schilderde geen statisch portret maar schiep een caleidoscopische voorstelling in zwart, wit en grijs, waarop in een werveling van golven en strepen als enig houvast de priemende ogen van Marinetti opduiken.

Rougena Zatkova, *Portret van Filippo Tommaso Marinetti*, 1915-1916, olieverf op doek, Erven Marinetti.

Jules Schmalzigaug, *Het dynamische van de dans*, 1913, olieverf op doek, Antwerpen, The Phoebus Foundation.

VERHEERLIJKEN EN VERNIETIGEN

Filippo Tommaso Marinetti (1876-1944), zoon van een rijke Italiaanse advocaat, en zelf van beroep schrijver, dichter en uitgever, kwam aan het begin van de twintigste eeuw in opstand tegen het Italiaanse verleden en tegen alles wat een grootse toekomst van zijn land in de weg stond. Nu en in de toekomst (il futuro) moet het allemaal anders, vond hij en kreeg daarvoor in korte tijd in alle lagen van de bevolking veel aanhangers. Zijn Manifest van het futurisme, dat hij op 20 februari 1909 in *Le Figaro* publiceerde, was een en al provocatie. Daarin verheerlijkte hij oorlog, militarisme, patriottisme en anarchie. Hij riep op musea, bibliotheken en academies, als representanten van het overal in Italië aanwezige verleden, te vernietigen: "Een ronkende auto die als hij rijdt op een mitrailleur lijkt, is mooier dan de Nikè van Samothrake. Een kunstwerk dat geen agressief karakter heeft kan nooit een meesterwerk zijn." Marinetti droomde van een nieuwe wereld en was bereid daarin heel ver te gaan. Wat er uiteindelijk in de jaren twintig toe leidde dat hij actief aanhanger werd van het Italiaanse fascisme van dictator Benito Mussolini.

METHODE STRAATZANGERS

Maar zover was het nog lang niet toen Marinetti in 1912 met de eerste futuristische

Marinetti zag kunst als een politiek middel.

kunstenaars in Parijs op de foto ging. Na de publicatie van zijn manifest had hij al snel door dat als hij veel mensen wilde bereiken hij "de methode van de straatzangers" moest gebruiken: constant van zich laten horen en veel met afbeeldingen werken. Kunst zag hij als een politiek middel. Al snel ontstond rond Marinetti een groep jonge schilders, van wie Umberto Boccioni het meest luidruchtig was. In een paar jaar tijd ontwikkelden zij een eigen futuristische beeldtaal. Qua stijl lieten de kunstenaars zich inspireren door de kubisten, maar zij zetten zich af tegen hun traditionele onderwerpen. In plaats van brave stillevens, landschappen en naakten, kozen de futuristen voor het dynamische moderne leven. De drukte van de stad, industrie, nieuwe technologie, snelle voertuigen, vitaliteit, actie, revolutie, geweld, agressie. Kunst moest een dynamische sensatie veroorzaken. Het moest knetteren. Schilders wilden niet alleen alles wat zij zagen afbeelden, maar ook de geluiden, het lawaai en zelfs de geur oproepen. En de toeschouwer daarin meezuigen. In de moderne, complexe wereld

Luigi Russolo, *La Rivolta (De opstand)*, ca. 1911, olieverf op doek, Kunstmuseum Den Haag.

In Nederland werden futuristen nauwelijks verzameld.

is alles constant in beweging en vindt veel tegelijkertijd plaats. De futuristen vonden manieren om die momenten vast te leggen. Bijvoorbeeld als een stroom chaotisch voortrollende draaikolken, vormen en kleuren. Maar ook in een ritme van abstracte gestileerde vlakken. Giacomo Balla gaf op die manier in zijn schilderij *Geweerschot op zondag* geluidsgolven weer.

ALLES VERKOCHT

In de beginjaren hadden de Italiaanse futuristen veel succes en invloed. Bij de eerste internationaal rondreizende tentoonstelling in 1912 waren al in Berlijn alle werken verkocht. In de collectie van Kunstmuseum Den Haag bevindt zich het indrukwekkende schilderij *De opstand* van Luigi Russolo, waarvan bekend is dat het op de tentoonstelling in Berlijn was te zien. Het werd verworven door een Duitse bankier en in de jaren twintig via de handel gekocht door de Nederlandse kunstenaar en verzamelaar Paul Citroen, die toen in Berlijn woonde. In 1954 verkocht hij het werk aan de Amerikaanse kunsthandelaar Myrtil Frank, die het twee maanden later doorverkocht aan het Kunstmuseum Den Haag. Overigens was het niet het enige vroege futuristische

schilderij in de collectie van Paul Citroen. Hij bezat ook het beroemde doek *De begravenis van de anarchist Galli* van Carlo Carrà, dat hij in 1948 verkocht aan het Museum of Modern Art in New York. Er volgden meer internationale tentoonstellingen van de futuristen. In 1913 een expositie in Rome, die daarna doorreisde naar Rotterdam en wederom naar Berlijn. Twee jaar later waren de futuristische schilders te zien in San Francisco en werden zij vervolgens in de Verenigde Staten heel populair. Nog steeds bevinden de belangrijkste futuristische schilderijen uit de vroege periode zich in Amerikaanse collecties.

JULES SCHMALZIGAUG

Verschillende Europese kunstenaars lieten zich door de Italiaanse futuristen inspireren. Dat wil zeggen door de manier waarop zij dynamiek, snelheid en beweging weer-gaven. Niet door hun politieke ideologie. In 1912 schilderde Marcel Duchamp zijn beroemde *Naakt dat de trap afdaalt* en ook Russische avant-garde schilders, onder wie Kazimir Malewich hadden een futuristische periode. In diezelfde tijd zijn bij schilders van Der Blaue Reiter sporen van futurisme te zien. En toen de Belgische schilder Jules Schmalzigaug in 1912 in Parijs de tentoonstelling van de Italiaanse futuristen zag, raakte hem dit zo dat hij besloot twee jaar in Venetië te gaan wonen, waar hij zijn eigen futuristische beeldtaal ontwikkelde. Na zijn dood in 1917 werd zijn werk snel vergeeten, maar de afgelopen tien jaar na een paar tentoonstellingen herontdekt. In Nederland bleef de invloed van de futuristen beperkt tot een aantal schilderijen van Jan Sluijters en Leo Gestel. Evenals in andere landen beklifde het futurisme hier niet echt. Weldra zouden andere Nederlandse kunstenaars doorbreken met een avant-gardebeweging die internationaal veel invloedrijker zou blijken: De Stijl.

OVER HET HOOFD GEZIEN

Werk van de futuristen is in Nederland ook nauwelijks verzameld. Kunstmuseum Den Haag bezit eerdergenoemd doek *De opstand* van Luigi Russolo. En het Stedelijk Museum in Amsterdam heeft drie werken van Giacomo Balla. Kröller-Müller Mu-

Futuristen in Parijs, van links naar rechts: Luigi Russolo, Carlo Carrà, Filippo Tommaso Marinetti, Umberto Boccioni en Gino Severini, 1912.

Het futurisme is de meest extreme avant-garde kunststroming.

seum in Otterlo had lange tijd helemaal niets, maar is dat de afgelopen vijftig jaar bewust in gaan halen.

Hoewel Helene Kröller-Müller, toen zij in de eerste decennia van de twintigste eeuw haar verzameling opbouwde, goed op de hoogte was van de ontwikkelingen in de kunst, zag zij de futuristen over het hoofd. Achteraf betreurde zij dat: "Omdat het bij een verzameling die de ontwikkelingsgang van de kunst demonstreert toch gewenst zou zijn ook de futuristische fase te laten zien", schreef zij in 1925. Latere directeuren gingen daar vanaf de jaren zeventig mee aan de slag. Zo werden in mei 2021 tegelijkertijd drie futuristische werken verworven, waaronder een schilderij van Jules Schmalzigaug. In totaal heeft Kröller-Müller Museum nu met zo'n twintig werken, de grootste futuristische collectie van Nederland. De afgelopen maanden werd die in een speciale opstelling getoond. De opmaat voor de grote tentoonstelling *Futurisme en Europa* die het museum in 2023 organiseert.

ROBUUST EN KRIJGSHAFTIG

Kunst is de spiegel van grote historische en maatschappelijke veranderingen. Toen Italië in 1915 ging deelnemen aan de Eerste Wereldoorlog, en kort daarna schilder/beeldhouwer, Umberto Boccioni sneuvelde, viel de eerste generatie futuristen uiteen. Daarmee werd ook de internationale invloed van de beweging minder. Drijvende kracht Marinetti ging onvermoeibaar door met zijn streven naar een nieuw en sterk Italië. Hij had daarbij niet alleen de politieke wind mee, maar wist ook steeds veel kunstenaars te betrekken die bovendien uit opvallend veel verschillende disciplines kwamen. Zo ontstond in de loop van de jaren twintig futuristische kunst voor alle aspecten van het dagelijks leven. Een "arte totale" waarvan behalve schilderkunst, beeldhouwkunst en dichtkunst ook architectuur, theater, dans, film, mode, typografie, interieurkunst, keramiek en zelfs kookkunst deel uitmaakten. Keerzijde van de beweging was dat oorlog en geweld steeds meer werden verheerlijkt. De futuristen organiseerden avonden

Gino Severini, *Dynamiek van lichtvormen in de ruimte*, 1912, olieverf op doek, Rome, Galleria Nazionale d'Arte Moderna e Contemporanea.

met opruiend theater die niet zelden eindigden in vechtpartijen. Nadat Mussolini in 1922 aan de macht was gekomen kozen beeldende kunstenaars steeds vaker voor robuuste onderwerpen: machines, vliegtuigen, krijgshaftige voorstellingen vol fascistische symboliek. Marinetti had zich meteen bij Mussolini aangesloten. Zo kon de politieke revolutie de artistieke revolutie ondersteunen, hoopte hij. "Oorlog heeft een eigen schoonheid", schreef hij in 1935. De deelname van Italië aan de Tweede Wereldoorlog juichte hij toe. Marinetti zou tot aan zijn dood in 1944 Mussolini trouw blijven.

BEZOEKEN

Marinetti en het futurisme: manifest voor een nieuwe wereld

Rijksmuseum Twenthe
Enschede
www.rijksmuseumtwenthe.nl
13-02 t/m 19-06

Tegelijkertijd organiseert het museum nog twee tentoonstellingen. De presentaties *Homo Symbioticus* en *The setting of violence* plaatsen het futurisme in hedendaags perspectief.